

<<http://ru.wikipedia.org/wiki/Parkour>>. ; 5. Фуко М. *Надзирать и наказывать* / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/foucault/03/Fuko_Disciplina.htm>. ; 6. Авраменко К.Ю. *Изменение представлений о пространстве и времени в современном спорте* // *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи.* – 2010. - № 1. – С. 109.

УДК 303.022

Мраморнова О.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ: МЕТОД КОНВЕРСАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

У статті, в межах дискурсивної традиції дослідження мовленнєвої взаємодії, розглядається метод конверсаційного аналізу. Розглянуто основні поняття, що використовуються у конверсаційному аналізі, етапи та процедури дослідження. Особливу увагу приділено методичним особливостям процедур збору даних і транскрипції.

Ключові слова: мовленнєва взаємодія, конверсаційний аналіз, транскрипція

Актуальність дослідження. На початку ХХІ ст. в соціальних та гуманітарних науках набули актуальності міждисциплінарні дослідження мовленнєвих взаємодій. Певним чином змістився сам фокус таких досліджень: вони спрямовані не на вивчення того як людина впливає на мову, але на те яким чином мовні та інші соціальні фактори можуть бути трансформовані в цьому процесі. При вивченні спеспефіки мовленнєвих взаємодій сучасними вченими використовуються методи конверсаційного аналізу. Однак дослідницька специфіка даного методу у багатьох аспектах залишається не з'ясованою.

Враховуючи дану обставину, **мета дослідження** - охарактеризувати сам метод конверсаційного аналізу, розглянути основні поняття, що використовуються у конверсаційному аналізі, етапи та процедури, пов'язані з використанням даного методу.

Відомо, що мову зазвичай можна вважати одним із засобів передачі смислових засад соціального порядку. Так, за П. Бергером і Т. Лукманом, мова, що використовується у повсякденному житті постійно надає необхідні об'єктивації певних цінностей і норм та встановлює порядок, у рамках якого вони набувають смислу та значення [1, с.41]. Представники постмодерністської думки (М. Фуко, Ж. Лакан, Ж. Дерріда, Ж. Бодріяр, В. Конолі, Ж. Ф. Ліотар, Р. Рорті) визнають мовну концепцію реальності, вбачаючи у тому, що ми сприймаємо як реальність, соціально та лінгвістично сконструйований феномен, результат успадкованої нами лінгвістичної системи. Вони вважають, що світ можливо пізнати лише через мовні форми, отже наші уявлення про нього не можуть відобразити реальність, що існує поза межами мови.

Під мовленнєвою взаємодією розуміється процес встановлення та підтримки безпосереднього контакту соціальних суб'єктів взаємодії за допомогою мовлення, що характеризується наявністю як мінімум двох співбесідників, швидким обміном реплік без попереднього ретельного обдумування, їх смисловою взаємозалежністю та ситуативною залежністю. Соціологічний аналіз мовленнєвої взаємодії зосереджений на виокремленні мовленнєвих форм виразу статусно-рольових позицій, цінностей, норм її учасників та мовленнєвих форм потреб, інтересів, цілей для досягнення яких індивіди вступають у мовленнєву взаємодію.

Звернення до методу конверсаційного аналізу продиктоване там, що дослідники-конверсаціоналісти вивчають як зовнішні характеристики учасників мовленнєвої взаємодії (наприклад статус, дохід, рід зайнятості і т.п.) стають внутрішніми характеристиками, тобто складовою частиною взаємодії.

Основоположниками конверсаційного аналізу є представники етнометодологічного підходу Х. Сакс, Е. Щеглоф та Дж. Джеферсон. Конверсаційний аналіз, тобто вивчення структур та формальних якостей мови, перш за все означає вивчення соціальної структури «розмови», або «мови-у-взаємодії» через детальне дослідження звукозаписів та їх транскриптів.

Головна ідея конверсаційного аналізу – виявлення конструктів соціальної дії мовлення і через мовлення. Базове припущення методу – це можливість виявити порядок на всіх рівнях вербальної взаємодії. Вважається, що в інтерсуб'єктивній взаємодії нема місця випадковостям. Наслідком комунікативної впорядкованості виступає індексність мовлення – вказуванням мови на власний контекст, рефлексивність дискурсу і контексту.

Так як жодне спілкування не допускає повного взаємного розуміння, який досягається через пояснення смислу кожного висловлювання, обирається більш економічний спосіб організації мовлення – прив'язка і узгодження послідовно відтворюваних реплік. Замість того, щоб вивчати окремі

висловлювання або дії ізольованих індивідів, що мають цілі, мотиви і наміри, конверсаційний аналіз спрямований на експлікацію структурних особливостей розмови.

Прикладами досліджень з використанням технік конверсаційного аналізу є дослідження Д. Рогозіна та А. Яшиної [6] щодо виявлення комунікативних збоїв у експертному інтерв'ю. А також дослідження Д. Ранцева-Сікори [5], що вивчав конфлікт у польському екологічному дискурсі. Метою дослідження був детальний опис груп (вчених-екологів, представників проєкологічних організацій тощо) як специфічних спільнот дискурсу з властивими йому ідеологією, історією, процесами набуття ідентичності, референтними формами комунікації, типами міжлюдських відносин та інтеракційними потребами.

Дослідження, у якому використовується метод конверсаційного аналізу складається з наступних кроків:

1. Першим кроком є утворення аудіо чи відео запису тих даних, які ми бажаємо аналізувати.

На даний момент відсутня єдина, загальновизнана система методик, правил і процедур збору мовного і тим паче мовленнєвого матеріалу. Нерідко в дослідженнях, в яких аналізується саме мовленнєве спілкування, відсутня емпірична база – тексти, що відбираються для аналізу є штучними прикладами, які вигадали або самі автори, або запозичили з книжок. Виключеннями є лише деякі роботи у рамках соціолінгвістики, конверсаційного та дискурс аналізу, які містять транскрипти реальних комунікацій [8; 9; 10; 11]. Одним з основних правил конверсаційного аналізу є використання аудіо чи відео записів епізодів саме «природної», не експериментальної взаємодії як основного джерела первинних даних. Не використовуються дані структурованих інтерв'ю; записи польових спостережень; ідеалізовані або вигадані приклади, що засновані на інтуїції дослідника. Причиною цього вважається надмірність можливого впливу дослідника.

Проблема впливу дослідника, як і у будь-якому якісному соціологічному дослідженні, присутня і в конверсаційному аналізі, при чому не лише в при аналізі даних, але і у процесі збору самої інформації. Як вирішити ситуацію, якщо метою нашого дослідження є аналіз буденної мови або інтимних аспектів міжособистісного спілкування? Адже присутність дослідника при такій розмові зруйнує невимовність висловлювань і змінить всю розмову загалом у бік «соціально схвальної», формальної розмови. Можна, звичайно зробити нелегальний запис на «приховану камеру» побутових, ділових розмов, розмов по телефону, але в цьому випадку ми стикаємося з проблемами етичного, юридичного толку і порушуємо професійний кодекс соціолога.

З іншої сторони, як вірно відмітив російський вчений, спеціаліст в області теорії дискурсу М. Л. Макаров, вільного, невимовного, абсолютно природного спілкування не існує взагалі – мовець у будь-якому випадку враховує соціальний контроль зі сторони учасників взаємодії і відповідно підлаштовує своє мовлення до тих умов, в яких відбувається спілкування. Реакція на дослідника з диктофоном – це лише один з варіантів такої адаптації. Гонитва за абсолютно природним мовним матеріалом – це «методологічна химера» [4, 104].

Також, варто відмітити, що процедура збору записів розмови у якості емпіричного матеріалу для дослідження є складною технічно. Наприклад, якщо запис розмови відбувається у людному місці, де рівень шуму (шум натовпу, відлуння від стін тощо) перевищує допустимий рівень. Оптимальним буде аудіо чи відео запис розмови у малій групі (бажано не залучати більше 7-8 людей), коли мікрофон є у кожного учасника, лежить у центрі або передається. Відеозапис розмови дозволяє побачити паралінгвістичні аспекти мовленнєвої взаємодії у повному об'ємі.

Ще одним дуже важливим (як з практичної, так і з теоретичної сторони) питанням, є питання про необхідний, достатній для конкретного дослідження, об'єм мовленнєвого матеріалу. Головним фактором, який визначає об'єм необхідного матеріалу є мета дослідження [3]. Немає необхідності збирати неосяжну кількість аудіо записів – сама по собі кількість емпіричного матеріалу не забезпечить якість дискурсу і конверсаційного аналізу. Оптимальний об'єм даних має забезпечити коректність аналізу і достовірність висновків.

2. На другому етапі з отриманого запису дослідник робить транскрипцію розмови.

Транскрипція у конверсаційному дослідженні – це перенесення звукового образу дискурсу з аудіо або відео носія на папір. Транскрибуванню запису розмови приділяється особлива увага – це по суті одна з найважливіших процедур у конверсаційному аналізі, яка потребує ретельного виконання з використанням «словника» транскрипцій. Словник транскрипцій призначений для кодування, не лише слів, але і всіх мовних і немовних одиниць мовленнєвого акту – пауз, сміху, перебивання, а також робити польові помітки з приводу того чи іншого уривку розмови.

На даний момент у дискурс і конверсаційному аналізі немає єдино прийнятого, універсального словника транскрипцій. Як зазначає з цього приводу Макаров М. Л.: «залежність метамови транскрипції від теорії або методологічних установок, і головне – від цілей і задач дослідження настільки велика, що навряд чи варто намагатися створити єдину нотаційну систему, яка однаково підійде для будь якого випадку. Попри це, все ж хотілось би бачити деяку наступність, спадкоємність, уніфікацію у позначенні ознак, які притаманні будь-якій усній мові (зміна комунікативних ролей, помилок, запинок, пауз і т. п.)» [4, 103].

На думку автора, розгорнутим, але доволі зручним у використанні у конверсаційному аналізі є словник транскрипції, що був розроблений Г. Джеферсон [9].

Процедура транскрибування потребує серйозних часових втрат від дослідника. Транскрипція розмови тривалістю 20 хвилин, в якій окрім слів затранскрибовано всі вище зазначені елементи (інтонації, паузи та ін.) і яка доводиться багаторівневого фонетичного запису вимагає 25-30 годин роботи дослідника, а на папері займає біля 20 сторінок. Затранскрибована розмова є досить складною для читання, комуніканти зазвичай не помічають цієї складності – вона проявляється лише у транскрипції, в якій фіксуються такі елементи діалогу як фальстарту, хезитації, корекції, накладення реплік одного комуніканта на репліки іншого. Наше усне мовлення дуже відрізняється від письмового. З цього приводу, радянський лінгвіст Л.В. Щерба відмічає, що «наша усна мовленнєва діяльність насправді грішить множинними порушеннями норм. Якщо записати розмову за допомогою механічних приладів у всій її недоторканості, то ми будемо вражені побачивши ту кількість помилок у фонетиці, морфології, синтаксисі і словнику, які ми допускаємо» [7, 36]. Тому, вже на початку дослідження необхідно визначити та обґрунтувати те, наскільки детальною, ретельною буде транскрипція розмови залежно від цілей дослідження. При цьому треба розуміти, що фіксація саме таких моментів, які притаманні і звичні для спілкування, але зазвичай вислизують з поля зору, і є метою конверсаційного аналізу.

Таблиця 1 - Словник транскрипцій конверсаційного аналізу

Позначка транскрипції	Значення
(0.5)	Цифрами у дужках позначаються у секундах паузи між висловлюваннями
(.)	Знак короткого проміжку часу між висловлюваннями (десяті частки секунди)
( )	Пустими круглими дужками позначають фрагмент розмови що є незрозумілим і не може бути транскрибованим
=	Знак дорівнює фіксує межі висловлювання, якщо воно перебивається іншим висловлюванням. Наприклад: A1: у вересні шістдесят восьмого = [у вересні A2: у вересні A1: =це трапилось A2: ти правий
[ ]	Квадратні дужки використовують при накладанні висловлювань
.xx	Крапка перед буквою «х» позначає вдих повітря мовцем
xx	Буква «х» без крапки – видих. Чим довше триває видих, тим більше букв «х»
(( ))	У подвійних круглих дужках можна відмітити невербальну активність мовця і звуки з оточення, що вплелися у розмову. Наприклад: ((гучний удар)). Також, у таких дужках може залишати свої коментарі автор транскрипту.
(припущення)	Якщо виникає сумнів у правильності транскрипції уривку пишеться слово у круглих дужках
сло_	Тире означає різкий обрив слова, висловлювання
сло:во:	Двокрапка означає розтягування звуків, чим більше двокрапок, тим більше мовець розтягує слово.
. , ? !	Знаки, що символізують інтонації: завершальну, перерахування, запиту вальну і окличну. Крапка, не завжди означає закінчення речення, а знак питання – питальну форму речення.
слово'	Слово або частина слова «проковтнута», розмовний варіант
↑↓	Підвищення, пониження інтонації
слово	Підкреслена буква означає інтонаційний наголос на цьому слові
<u>слово</u>	Слово промовляється підкреслено енергійно, трохи голосніше за звичайне
СЛОВО	Слово промовляється дуже голосно
°слово°	Слово сказане помітно тихше
><	Між знаками «більше, ніж» та «менше ніж» позначають ту частину висловлювання, яка була сказана прискорено у порівнянні з іншим.
→	Вказівка на елемент транскрипту, що описується в тексті

3. На наступному кроці, епізоди, що підлягатимуть аналізу, обираються дослідником з транскриптів. Він може звернути увагу на будь який цікавий, зважаючи на цілі дослідження, момент у розмові. При цьому необхідно враховувати, що епізодом може вважатися одна чи декілька

послідовностей, в якій перший співрозмовник ініціює дію, а другий реагує на неї. Для досягнення епізоду дослідник переважно застосовує свій здоровий глузд. Ця інтерпретація спрямована на типологію «дій» висловлювань, що складають послідовність, та зв'язків між цими «діями».

4. Після цього дослідник намагається розвинути сказану вище інтерпретацію. Утворюються судження, які можуть призвести до утворення типологій враховуючи їх емпіричні основи. Тобто, дослідник використовує і деталі взаємодії, і власні враження для дослідження знання використаного учасниками для досягнення послідовності, що розглядається.

5. Далі конверсаційний аналіз може бути продовжений різними шляхами. Допомогою в аналізі конкретного висловлювання стане розгляд наступних висловлювань і послідовностей. Наприклад, учасники можуть відкрито чи латентно посилатись на епізод значно пізніше під час взаємодії, і через це вказати на їх розуміння цього епізоду. Іншим продовженням аналізу може бути порівняння даного епізоду та його аналізу з іншими випадками. Конверсаційний аналіз завжди є порівняльним прямо чи опосередковано.

Приблизно з таких кроків складається дослідження із застосуванням методу конверсаційного аналізу, але вони не є загальнообов'язковими. Скоріше «перелік заперечень створює каркас аналітичної процедури» [6]. Так, у конверсаційному аналізі заборонено говорити про ментальні стани співбесідників, їх мотиви та емоції, про інші теоретичні конструкти, що апріорно приписують досліджуваному об'єкту. Принцип «немотивованого спостереження» спрямований на опис порядку і структури взаємодії, а не змісту та смислу. Тим самим конверсаційний аналіз дозволяє виявити повторювані схеми взаємодії, пояснює орієнтації учасників інтерв'ю на нормативні якості послідовного обміну репліками, забезпечує сфокусоване спостереження на інтеракційній активності співбесідників.

Висновки. 1. Мовленнєва взаємодія є процесом встановлення та підтримки безпосереднього контакту соціальних суб'єктів взаємодії за допомогою мовлення. 2. Соціологічний аналіз цього процесу зосереджений на виокремленні латентних потреб, інтересів, цілей для досягнення яких індивіди вступають у мовленнєву взаємодію, а також мовленнєвих форм вираження статусно-рольових позицій, цінностей, норм її учасників. 3. Конверсаційний аналіз є методом дослідження, що дозволяє ідентифікувати цю індексність, рефлексивність мовлення – вказування мови на власний контекст, коли ті зовнішні характеристики учасників мовленнєвої взаємодії (наприклад статус, дохід, рід зайнятості і т.п.) стають внутрішніми характеристиками, тобто складовою частиною взаємодії.

Література: 1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.; 2. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении: монография / Горошко Е. И. – Х.: ФЛП Либуркина Л.М., 2009. – 816с.; 3. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте/ У. Лабов // Новое в лингвистике. — Вып. 7: Социолингвистика. — М., 1975. — С. 96—181.; 4. Макаров М. Л., Основы теории дискурса / Макаров М. Л.— М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.— 280 с.; 5. Ранцев-Сикора Д., Конфликт в польском экологическом дискурсе: попытка конверсационного анализа / Дорота Ранцев-Сикора // Социология: теория, методы, маркетинг – 2005, №2. – С. 70-84.; 6. Рогозин Д. Анализ коммуникативных сбоев в экспертном интервью / Д. Рогозин, А. Яшина // Социальная реальность – 2007, №5. – С. 86-101.; 7. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. — Л., 1974.; 8. Have P. ten Doing Conversation Analysis: A Practical Guide / SAGE Publications London, Thousand Oaks, New Delhi – 2000, 240 p.; 9. Hutchby I., Wooffitt R. Conversation Analysis: Principles, Practices and Applications / Polity Press, Great Britain – 1998, 274 p.; 10. Silverman D., Sacks H.: Social Science and Conversation Analysis/ Great Britain: Polity Press – 1998, 222 p.; 11. Wood L.A., Kroger R.O., Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text / SAGE Publications, USA – 2000, 240 p.

УДК 316.422

Ковтуненко Е.С.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, канд.соц.наук.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ.

В статті здійснено дослідження пізнавального потенціалу соціологічних теорій, в полі зору яких знаходяться соціальні зміни. Проаналізовані концептуальні положення спеціалізованих соціологічних парадигм, об'єктом яких виступають трансформаційні процеси

Ключові слова: соціальні зміни, соціальні трансформації, парадигми соціальних трансформацій, соціологічна теорія методологія та методика системного аналізу.

Актуальність дослідження. На ґрунті існуючих концептуальних презентацій системних моделей суспільства вирости майже всі сучасні наукові соціологічні парадигми. Багато цих парадигм торкаються проблем сучасних соціальних змін та соціальних трансформацій. Однак, незважаючи на